

SEMINARIUMOK AZ EGYETEMEN.

Egyetemi téren a haladás zászlóját Németország egyetemei lobogtatják. Oroszország, Olaszország, Görögország, Japán is a német egyetemek eszméje szerint szervezte egyetemeit. Anglia a régi typushoz eltérőleg Londonban alkalmazkodik a német egyetemi typushoz. Amerikában nem csak a Havard-egyetem, hanem a milliárdosok egyetemei is a német törzshöz fűzik democraticus irányú új facultásukat. Még Franciaország is, mely éppen Németországgal ellentétben, szakiskoláival megszüntette nemcsak a scholárok és magisterek, hanem a tudományok universitását is — a 90-es évek óta szakít e Napoleoni tradícióval és Németország egyetemi eszményét a magáénak vallja.

S vajjon mi adott a németországi egyetemi eszménynek ily hódító, a nemzeti sorompók fölé emelő, minden nemzeti féltékenység fölött győzedelmeskedő erőt?! Nem más, mint az a tény, hogy Németország az egyetemek létesülésének teremtő gondolatát, azt az eszmét, mely az egyetemeket szülte és mint bensőleg mozgató erő folyton újjá szülte és fejlesztette: ismét megragadta a szervezetében és munkájában egyaránt érvényesítette.

Bámulatos és meglepő csak az, hogy Németország s első sorban Poroszország ép akkor, midőn Napoleon azt teljesen megálázta, midőn politikai befolyását megsemmisítette, állami létét is kérdésessé tette: akkor ragadta meg az egyetemnek az újjászülő eszméjét.

Ha azonban a dolgok folyását mélyebben vizsgáljuk, ami meglepett s bámulásba ejtett, véletlenségi jellegét elveszti, természetessé válik. Napoleonban triumfáltak azok a véges erők, amelyeket a deismus és territorialismus világnézete felszabadított. Az a Rousseau-i egyes ember túltette magát a történeti hatalma-

kon; a természeti hatalom fölébe került a történeti hatalmaknak, az erő a jognak. Az egyes ember, az állami intézmény eszközként használta a végtelen értékű erkölcsi és vallási tényezőket; a világorialom gondolata teljesen háttérbe szorítá az Isten országának eszméjét; az ember nyugdíjazta az Istent. A véges erő az embernek, az állami abszolút hatalomnak cultusa diadalmaskodott Napoleonban, úgy hogy minden más ezzel szemben önértékét elvesztette és eszközi jelentőségüvé vált. Nem véletlen, nem önkényszerű ezért is, hogy ily világnézet alapján a tudomány is önértékét elveszté, csakis eszközként szerepelt; és egészen természetes, hogy a tudományegyetem autonómiája megszűnt, hogy a tudományegyetem szervezete felbomlott; a facultások szakiskolákká, államhivatalnokokat tenyésztő intézményekké degradálódtak, hogy a philosophiai facultás, a többieknek «pia mater»-e és «nutrix»-ja hitelét elveszítette, hontalanná vált s hogy így a véges ok, a haszonnak, az eudæmonismusnak, a sikernek elve uralkodott.

Most már természetes, hogy Németország s különösen Poroszország épen ezekkel a véges erőkkel szemben a végtelen erőkre s a végtelen értékű szellemi, erkölcsi és vallási tényezőkre támaszkodott és ezek erejében kívánta politikai befolyását, állami megizmosodását, felvirágzását megalapítani.

S e végtelen erőknek, e végtelen értékű szellemi, erkölcsi és vallási tényezőknél tudata megvolt Németországban és immár alakuló félben volt ezek alapján az a nagyszabású világnézet, mely Leibnitzra támaszkodott, a természettudományi kölcsönhatás tényének, a Kanti észtvörvény feltétlen követelményének és az új humanismus eszményének módosító hatása alatt — a mindenségnek, mint organicus egésznek gondolatára emelkedett fel, a melyen belül minden egyes, egy-egy sajátos szerv, mely az egésznek feladatát sajátosan és fokozatosan, természeti és erkölcsi törvények keretein belül oldja meg. E természeti és erkölcsi organismus törvényeit kutatni s az egyest a szerves egészen belül, mint sajátost és ezért feltétlen értékűt felismerni: ez a tudománynak csakis teljes személyi odaadással és ezért teljes szabadsággal végezhető önálló feladata. Ott, a hol teljes személyi odaadással és ezért is igaz szabadsággal végzett munka van: ott van csak igazi erő; ott, a hol a természeti és erkölcsi törvények és az egyesek sajátosságának ismerete megvan: ott van hata-

lom, uralom, gazdagság. Szellem — önzetlen, szabad kutatás — igaz tudomány az igaz hatalomnak, gazdagságnak alapja.

«Szellemi erő pótolja azt, a mit physikaiban vesztett az állam» — e szavakkal fogadta a Memelbe menekült porosz király Humboldt Vilmosnak, miniszterének új egyetemet alapító tervét. A megalázott ország közepében, *Berlinben* épüljön fel az egyetem, természetesen nem mint az államnak kezese, az állami intenciók eszköze, hanem a tudomány önértéke alapján, mint önálló, szabad, egységes autonóm intézmény! Midőn a porosz király ez alapra helyezte az egyetemet, nem volt hűtlen a valódi királyi traditiohoz. Őse a szabadság, a teljes tanszabadság elvének érvényesülhetése érdekében emelte a leipzig-i egyetemből kiüldözött Thomasius és Francke számára a hallei egyetemet; Nagy Frigyes pedig az elüldözött Wolf visszahívásával nyitotta meg a vallás és gondolkodás szabadságának jelében meginduló dicső uralkodását. E családi traditio tette fogékonnyá a királyt fenkölt szellemű tanácsosai, tervei iránt. Mindannyian: a hires jogtudós Smalz, a nagynevű theologus Schleiermacher és a hatalmas philosophus, Fichte, az új egyetemnek első decánjai, a periklesi szellemű Humboldt Vilmos miniszterrel együtt, a tudomány egységes, önálló organismusáról meg voltak győződve. Schmalz lelkében élt legtisztábban az eredeti egyetem önálló, az államtól teljesen független szervezetének képe; Schleiermacher a tudomány *előterjesztésével* kívánta a tudomány iránti érzéket felkelteni, úgy, hogy a különböző szakra lépőnek is «természetévé válik, hogy minden egyest nem magában, hanem a tudományos összeköttetésében szemléljen s nagy összefüggésbe helyezze, folytonos tekintettel az ismeret egységére és mindenségére, úgy, hogy minden gondolkodásban a tudomány alaptörvényei tudatossá válnak s épen ez által lassan kialakuljon az önálló kutatás, feltalálás és előterjesztés képessége.» (Pædag. Dolgozataim II. 389.) Fichte nem annyira a Schleiermacheri előterjesztésre, mint inkább magára a *kutatásra* helyezte a fősúlyt. Az egyetem tanárai «csak azok lehetnek, kiknek van igazán mondani valójok, olyasmi, amit könyvekben a hallgatók nem találhatnak meg; hallgatói — nevezetesen a reguláresek — csak olyanok legyenek, kik *munka útján sajátos ismeretek produkálására képesek.*» Nem az ismeret anyagának felvétele, befogadása, hanem a tudós produkálása «a tudományos gondolkodás művészetébe való bevezetés» (Kunst der

wissenschaftlichen Verstandesgebrauchs) Fichte szerint a Berlinben felállítandó egyetem feladata. Az előterjesztő és kutató jellegesen kívül volt azonban még egy jellemvonása a contemplált új egyetemnek, a mely a mult egyetemeivel ellentétben az ősi egyetem eszméjével egyezett s ez a *philosophiai facultás értékelése*. A philosophiai facultás csakis alárendeltje volt az uralkodó, kenyeret, befolyásos állást nyújtó, úgynevezett «felsőbb facultásoknak.» Kant — a facultások vitájáról szóló iratában máris utalt a philosophiai facultásnak eredeti központi jelentőségére. Humboldt a facultásoknak szakiskolákká való önállósításában veszélyeztetve látja az igaz tudományos műveltséget. «Egyesíteni kell azeket a részeket egy szervezetbe, hogy e részekből *élő* szervek váljanak, úgy hogy mindegyik megfelelő önállósággal művelje az általános végső célt.» (1809. július 24-iki előterjesztése. L. Pædag. D. II. 391.) Schleiermacher e szervezet központját, éltető tápláló szervét a philosophiai facultásban látja. Ezért is kívánja, hogy az összes egyetemi hallgatók az első egyetemi évet kizárólag a philosophiai facultáson töltsék, (a mi egyeznék a philos. facultásnak eddigi előkészítő. lycealis feladatával), de másrészt azt is, hogy az úgynevezett felsőbb facultásoknak tanárai is az érintkezést eme facultással fenntartsák, sőt néha-néha szakcollegiumaik mellett a philosophiai facultás körébe eső collegiumot is tartsanak. Kívánja pedig Schleiermacher ezt azért, mivel a «felsőbb facultások, a mennyiben nem technikát, hanem *tudományt* művelnek, a *philosophiai facultásból* nőnek ki s mivel az egyetem egysége épen a philosophiai facultásban van meg.» (L. Pæd. Dolg. II. 390.) Az új egyetemi eszménynek, mely a berlini egyetem felállításakor a franciával, a közép- és újkorban kivált Ausztriában elsatnyúlttal szemben immár hódítólag életbe lépett — eltekintve a már előbb Hallében, Göttingenben, Jenában kiküzdött teljes tanszabadság és egyetemi autonomia elvétől — a következő jellemző vonásai vannak :

I. A hagyományos tan ügyes összeállítása és előadása helyett azt kívánja ez új eszmény, hogy az egyetemi tanár előadásának *előterjesztő*. tehát *személyi jellege* legyen, vagyis más szóval adja elő azt, a mire ő egészen sajátos kutatása alapján jutott, soha meg nem feledkezve arról, hogy a könyvnyomtatást már feltalálták s hogy épen azért a könyvből való olvasás vagy diktálás nem az egyetemre való. A személyes jelleggel jár az előadás

közvetlensége, a mely közvetlenség kelt egyedül életet, tehát tudományos életet a hallgatókban.

II. Míg a hagyományos tannal szemben a hallgatók feladata az emlékezetserű befogadáson kívül lényegileg abban állott, hogy abban való otthonosságukat logikai és dialectikai disputatiók útján is bebizonyítsák, addig az új egyetemi eszménnyel ezek a bemutató, tüntető disputatiók fölöslegessé, nevetségessé váltak; minthogy nem a közönségesen már is elfogadott és az annak való megfeleléség volt a tanulmányozás kriteriuma, hanem a még egészen problematikus eredménynek létesítése módszeres önmunkásság útján. Erre a módszeres önmunkásságra, kutatásra kell az egyetemnek alkalmat adni; *laboratoriumokat, tudományos semináriumokat* kell megnyitni, hogy vezetés mellett itt folyjék ennek az igazi elsajátításnak és kutatásnak a munkája.

III. Ha az egyetemi tanárok ily előterjesztő előadásokat tartanak, a hallgatók pedig ily szellemben folytatott munkát végeznek: úgy végre igen természetes, hogy az a facultás lesz a központi facultás, mely a tudománnyal, mint önértékűvel nem másért, hanem önmagáért foglalkozik: a philosophiai facultás. Míg eme facultás régebben csak eszközi jelleggel bírt, a mennyiben a logikai, grammatikai, matematikai, physikai formai jellegű fegyvereket szolgáltatva a felsőbb facultások számára: addig most tárgyilag is a philosophiai facultás azokat az alap- és összefoglaló tudományokat adja, a melyek nélkül a többi facultások el nem lehetnek. Az orvostudománynak *tudományos jellege* attól függ, hogy mennyiben jártas az orvos a természettudományokban; s még gyakorlati téren, a gyógykezelésnél, még a sebészetnél is physiologiai alap, a bakteriologiai szempont (a mikroorganismusok kutatása és chemiai uton ezek ellen való küzdés) az igaz orvosnál uralkodik. A theologia és a jogtudomány antropologiai, psychologiai, történeti alapvetés és sociologiai és philosophiai szempontok alkalmazása és ezek szerinti elhelyezés és összefoglalás nélkül a dogmatismus és casuismus tudománytalan körébe sülyed. A seminariumi kutató, kísérletező munkásságnak tehát lényegileg a philosophiai facultás körén belül kell folynia és pedig az egyetem összes facultásainak hallgatói számára.

Az új egyetemi eszménynek egyes vonásai, amelyeket elvi nagy jelentőségökben a berlini egyetem felállítását tervező tudós

herosok miniszterükkel együtt felismertek, — igen természetesen nem egyszerre valósulhattak meg s ismét természetes, hogy ezek az egyes jelzett vonások a kiemelt feltételezetség sorrendjében valósultak meg.

Első sorban új szabású tanárookra volt szükség, kutató, tehát nemcsak ismeretekkel, hanem tudománynyal is bíró tanárookra, kik sajátos kutatások eredményét, de egyszersmind ez eredménynek módszeres keletkezését és létesülését is bemutatják. A természettudományoknál nemcsak a *kutatás folyamatát*, hanem a *kutatás tárgyát* is *eredeti* alakjában akárhányszor lehet keletkezése és levése szerint a kísérletben bemutatni. Így igen természetes, hogy az intézeti, a seminariumi studium első sorban a philosophiai karnak természettudományi ágában honosult meg; még csak később keletkeztek és keletkeznek azok az intézetek és seminariumok, melyek az egyszer megtörténtet akár a nyelvben; az irodalomban, a történet terén — forrásművek, összehasonlító módszerek segélyével reconstruálni, átélni és megérteni s mind ezt utánpótlásokban fel is tüntetni kívánják. Minél nagyobb súlyt helyezett a közszellem az egyéni tényezőkre: minél inkább vált a mindeneget magába fogadó, contempláló németből, önérvényesítő, mást, esetleg a világot is, politikája s nevezetesen gyarmatai útján meghatározó egységes nagy nemzet, — annál inkább lépett az egyetemi tanulmányozásnál is előtérbe a tudományos intézet, a tudományos seminariumi szellemi élet. Minden egyes studens tudományos tekintetben is a maga lábán és nem mástól vett mankón járjon; minden egyes öntanulmányozás útján jusson önállóan, szabadon szerzett, maga számára meghódított tudományos eredményekre.

Éppenséggel nem tartom ezért véletlennek, hogy Németország e korszakalkotó, a francia háborúban diadalmaskodó irányát ismét egy új egyetem felállításával és pedig éppen Strassburgban jelezte, s hogy ezen új egyetemének új épületében éppen ez az új szellemi irányzat nyert tiszta kifejezést. Igaza volt III. Frigyes Vilmosnak, hogy szellemi erő pótolja a physikai téren szenvedett veszteséget: az az önzetlen, odaadó tanulmányozás szelleme a Kanti kategorikus imperativus erejében, a mely az egyetem útján a vezető szellemeket, egyéneket és így a társadalmat is mindinkább áthatotta: ez volt Németország hódító ereje.

A tanárok, kik ezt első sorban képviselik, foglalják el előadásokkal a strassburgi egyetem központi épületének földszintjét és pedig ezt is csak részben. A tudomány egysége abban is kifejezést nyer, hogy az összes tanárok számára csak egy fogadó terem van; a tanterem pedig szintén nem facultásiai, hanem egyetemeniek, a melyek mindegyikében igen természetesen a különböző facultások tanárai tartanak előadást. Ez egyetemi szempont alkalmazása érteti meg velünk, hogy aránylag több szűk és kevés számú nagyobb tanterem befogadja az 1370-re ott is emelkedett hallgatókat; s ezzel azt, hogy a központi épületnek földszintjébe még elférnek az egyetem összes administratív természetű helyiségei (2 facultási tanácsterem, 2 rectori; 2 titkári; 2 quaestori szoba; azonkívül az előszobával ellátott díszes tanácsterem; a curatoriumnak 4 szobája); sőt a háttérben már az öntanulmányozással összefüggő olvasóterem is, a melynek főterme 288 □ m., két mellékszobája 33 □ méter: úgy hogy az olvasó helyiségek 321 □ métert foglalnak le. Nem a könyvtárnak az olvasó terme ez; ennek külön vannak olvasó termei, hanem csakis a politikai és tudományos szaklapoknak olvasó helyiségei. A nagy terem közepén hosszú asztalon fekszenek a politikai lapok; a terem mellékhajóiban 10 kis asztal mellett olvassák a 10 oszlophoz alkalmazott repositoriumokon elhelyezett 559 szaklapot. Tisztán már az önmunkásságot, a tudományos módszeres munkába való bevezetést szolgálja még ugyancsak a földszinten elhelyezett theologiai seminarium 3, összesen 137 □ méter nagyságú helyisége, (egy az igazgatóé: 35; a másik kettő dolgozó-terem: 42 és 60 □ m.) és a matematikai seminarium szintén 3 helyiséggel (80, 40 és 20 □ m.) összesen 140 □ m. területtel. Van még egy zeneterem és ezzel kapcsolatban még a zeneelmélet és zenetörténet előadására is egy terem 240 □ m. területtel (a zeneterem 78 □ m., az előadóterem 49 □ m.) ugyancsak a földszinten. A központi épület I. emeletét az egyetemi aulától eltekintve egészében a tudományos seminariumok foglalják le. A seminariumok, az intézetek közül csakis a humaniorákkal, a történettel összefüggő seminariumok nyertek itt otthont; a természettudományiak számára, valamint a közös jellegű könyvtár számára külön épületek emeltettek. Hogy minők: ezt elképzelhetjük, ha tudjuk, hogy az egyetemi épületekre a porosz kormány 14 és fél millió márkát fordított és e nagy összegből a központi épületre csakis 2.381,242 márka jutott. Így tehát csakis a szorosabb értelemben vett philosophiai karnak és a joginak seminariumai helyezkednek el a központi épület emeletén. Mindegyik seminariumnak legalább két helyisége van: az egyik az igazgatóé, a másik a tagoknak könyvtári dolgozó szobája.

1. A román és angol phil.	3 termével	182·50 □ m.	területet foglal le.
2. A classica philologia	— — 3	« 266·00	« « « «
3. Az archaol intézet	— — 2	« 98·00	« « « «
4. A germánist. sem.	— — 2	« 77·00	« « « «
5. A geographiai sem.	— — 3	« 101·50	« « « «
6. A philosoph. pædag. sem.	2	« 70·00	« « « «
7. A középkori történeti	« 2	« 91·00	« « « «
8. Az újkori történeti	« 2	« 74·00	« « « «
9. A művészettörténeti intézet, mely áll:			
a) külön előadó teremből (1 terem),		75 □ m.	} 1851·50
b) könyvtár (művészet és archæologia) — — — (1 terem),		30 □ m.	
c) ó-kereszt.- közép- és újkori — — — — (3 terem),		241·50 □ m.	
d) ægyptologia — — — — (1 «),		70·00 «	
e) a gypsöntvények gyűjteménye — — — — (9 terem),		1435·00 □ m.	
10. a jogi seminarium	2 teremmel	105·00 □ m.	
11. az államtud. sem.	3 «	90·00 «	
		<hr/>	
		195·00 □ m.	

Az emeleten elhelyezett sem. helyiségek tehát — — — — — 1164·50 □ métert foglalnak le. hozzá adva még ehhez a földszinten levő mat. sem. 3 teremmel — — — — — 140 □ m. és a theol. 3 termével 137 □ m. a zene ápolására szolgáló 2 termet — — — 127 □ m. 404·00 □ méter.

Az összes seminariumok: 1568·50 □ m. területtel bírnak.

A művészettörténeti intézetet is levonva — — — — — 1851·50 □ m. területtel.

A tört. intézetek és seminariumok 3420·00 □ m. területet foglalnak le.

Ha már most ezen összegből — — — — — 3420·00 □ m.-ből

mindazon seminariumok területét levonva, a melyek nem tartoznak a mi szoros értelemben vett philosophia facultásunkhoz; nevezetesen:

1. a) a theolog. sem.	137·00 □ m.	
2. b) a jogi sem.	105·00 «	} 195·00 □ m.
az államtud.	90·00 «	

3. a mathemat. sem. 140'00	«	— — — — —	472
Marad tisztán a mi karunkra	— — — — —	— — — — —	2948'00
s ebből csakis seminariumra, levonva a művészet többi intézetét	— — — — —	— — — — —	1851'59
			<u>1096'50</u>

Ha a terület arányait a philosophiai karhoz tartozó intézet bevonásával százalékokban kívánjuk kifejezni:

úgy a theol. seminariumra esik az egész területtől	— — — — —	4'00%
« « a jogi seminariumokra	« « — — — — —	5'70 «
« « mathem. seminariumra	« « — — — — —	4'09 «
ellenben a philosophiaira	— — — — —	86'18 «
		<u>99'97%</u>

Ha ellenben a philosophiai karhoz tartozó intézetet levonjuk s így a tisztán csakis seminariumi helyiségre — 1568'50 m. marad, úgy a theol. jog és math. sem. helyiség levo-

násával	— — — — —	472'00 ☐ m. marad,
a philosophiaira	— — — — —	1096'50 ☐ m. marad.

Vagy százalékokban kifejezve esik

a theologiai seminariumra	— — — — —	8'73
a jogi	« — — — — —	12'42
a matematikai seminariumra	— — — — —	8'92
a philosophiai	« — — — — —	69'91
		<u>99'98</u>

(Az adatokat és méreteket az egyetem titkára által kiadott díszes műből vettem: Hausmann: die Kaiser Wilhelms-Universität. Strassburg, 1897.)

A seminariumok térfoglalása, a számok és méretek világosan mutatják, hogy a tanügyi kormány nagyon is számolt a strassburgi egyetem építésénél a tanulmányozásban beállott lényeges változással; elismerte nevezetesen egyrészt azt, hogy az egyetemi hallgatóságnál a legnagyobb súlyt kell helyezni az önmunkásságra, az önálló tanulmányozás módszeres bevezetésére és másrészt azt is, hogy e munkás-ság igazi otthona, központi műhelye a philosophiai facultas.

Függeléként, mint igen jellemző tényt a seminariumi munkás-ság értékelésére, — mégis felemlítem, hogy a strassburgi központi épület helyiségei általában központi légfűtéssel vannak ellátva, a seminariumok azonban ezzel kombinált forró vízfűtéssel azon célból, hogy ama helyiségek levegőjét, a melyek egész nap le vannak foglalva — a légfűtés magában véve túlságosan ki ne szárítsa.

A strassburgi egyetem építése utáni korban épült avagy átalakított egyetemek épen a központi épületben levő helyiségei elosztásában erősen számolnak a seminariumok igényeivel. A marburgi egye-

temen keresve keresni kell a tantermeket: majd minden ajtó fölött ott áll a semináriumi jelzés. A leipzig-i egyetem, a mely ósdi ruhájából kivetkőzve pompás modern ruhát öltött, átalakított központi épületében elhelyez 28 tantermet, 3232 hellyel, (a különböző orvosi, természettudományi intézetekben szintén 28 tanterem van 3157 ülő hellyel); ugyancsak itt nyert elhelyezést a philosophiai kar érdekét szolgáló művészettörténeti, archæologiai és kísérleti psychologiai intézet; s végre itt tanulmányoznak az egyetemi hallgatók 88 világos helyiségben szépen szervezett semináriumokban. Wundt intézetét, mely nincs beszámítva a 88 helyiségbe, 12 ablak egy sorban világítja.

A többi egyetemek is, így természetesen a berlini is, ha nem alakították is át a központi épületet — nagy lakásokat, sőt épületeket rendeznek be az egyetem közelében philosophiai karhoz tartozó semináriumok számára. Így nevezetesen Halle, melynek hallgatói számát a kolozsvári egyetem már is túlhaladta, csak a szoros értelemben vett philosophiai kara számára, nevezetesen a geographiai seminárium részére 3 szobát; a németre 2 szobát; az angolra 2-öt; a románra 4-et; a történetire 6-ot; (1 nagy, 2 kisebb szoba — egy könyvtári szoba, egy előadói terem, egy tanári szoba); a psychophysikaira 2-öt; az államtudományira 2-öt, tehát összesen 24 szobát rendezett be.

Ha visszatekintünk Francke, Gessner, Wolf semináriumaikra: bizony nagy haladás ez az önálló tanulmányozás irányában; s mégis csakis kezdetén állunk a semináriumi-intézeti ügynek a philosophiai karon eddig létesítettek tekintve. A philosophiai karon belül is a szemléltetés elvének győznie kell. Kell hogy alakuljanak itt is intézetek, a melyekben szemlélve átélheti a tanulmányozó az emberiség történetét; kell, hogy létesüljenek történeti múzeumok, a melyek építészete, berendezése egy-egy kort megjelenít, a melyek ott őrzik a kornak megfelelő tárgyai mellett, a korból kinőtt és a korra vonatkozó irodalmat is; és kell, hogy e főtermek mellett, illetőleg az ily épületekben dolgozó szobák legyenek, a hol is folyik a semináriumi munka. Milliókat költ az állam egészen természetesen a természet megismerésére irányuló intézetek felállítására; s a mi a természetnél sokkal fontosabb, és értékesebb: az ember, az ő szellemi élete, annak története ezekkel elégedjek meg?! Németország egyetemein, a philosophiai karon belül szervezett semináriumi élet minden fejlődése ellenére — e célra tekintve mégis csak a fejlődés kezdetén áll!

Hát még mi?!...

SCHNELLER ISTVÁN.